

„Női érzetek prizmáján át”
Női perspektíva egy 19. századi útinaplóban

Jelige: Mákosbejgli

Pályamunka lezárásának dátuma: 2022. 06. 24.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
2. Életrajzi áttekintés	4
3. Női szerepkörök a 19. században	10
3.1. Általános áttekintés	10
3.2. A hagyományos szerepkörök és az emancipáció összeolvadása Wesselényi Polixéna életében	12
4. Az író és utazó nő	16
4.1. Felmenők és rokonlelkek – általános áttekintés	16
4.2. „A művészet példányait forró vággyal felkeresve s látva...” – irodalom és kulturális turizmus az útinaplóban	18
4.3. „Képzelem, hogy (...) női tapintatnál fogva helyesen érezni tudtam” – sajátos női észrevételek	21
4.4. „Nőnek bajos egyedül utazni” – az utazás veszélyei	24
4.5. „Előítélettel megküzdeni győzelemhez szokott erő kell” – az útirajzot ért kritikák	27
5. Összegzés	30
6. Felhasznált irodalom	31

1. Bevezetés

Női jogokról és szerepkörökről napjainkban is kifejezetten gyakran olvashatunk, hallhatunk, hisz egy olyan témáról van szó, mely a patriarchális rendszer egyenlőtlenségeinek felismerése óta időről-időre felbukkan. Így volt ez a 19. század változó magyar társadalmában is, amelyben a nő részben még mindig az alapvetőnek tekintett szerepkörökben volt kénytelen élni. A polgárosodás, az új szellemi irányzatok elterjedése s a korábbi évtizedekben nyugaton elért sikerek lassan ugyan, de a magyarországi társadalmat is a szemléletváltás fele terelgették. Ezt a folyamatot nem csak a korabeli magyar társadalom konzervativizmusa, de a belpolitikai helyzet is nehezítette, éppen ezért a századra, mint a magyarországi emancipációs törekvések már évtizedek óta elkezdődött, de még mindig gyerekcipőben járó korszakára kell tekintenünk.

Mindeközben az Európa déli részén fekvő Olaszországot a belpolitikai konfliktusoknál sokkal jobban foglalkoztatta az, hogy a kontinens-szerte híressé és áhítottá vált ország épített- és kulturális örökségét jövedelem fejében megmutassák az utazóknak. Évszázadokat felölelő történelmi emléke s mesébe illő környezete által Olaszország nem véletlenül vált a korabeli utazók, tanulók és művészek kedvenc helyszínévé, hisz azok, akik valamelyik városában megfordultak, szinte mindannyian csak áradoznak a római korból fennmaradt épületek monumentalitásán, a neves festők megkérdőjelezhetetlen tehetségéről árulkodó festményeken és az olaszos hangulat uralta utcák, terek varázsán.

Dolgozatomban arra törekszem, hogy Wesselényi Polixéna, erdélyi bárónő olaszországi és svájci útinaplója alapján találkozási pontot teremtsék a fent említett két téma közt. Polixéna utazásával s az utólag megírt útinapló kiadásával olyan dologra szánta el magát, amit előtte egyetlen magyar nő sem, éppen ezért nevezhetjük az erdélyi, de akár a magyarországi emancipációs törekvések egyik korai, említésre méltó alakjának. Életét, személyét és világnézetét a csendes, de határozott feminizmus jellemzi, mely olaszországi utazásai alatt az olvasó előtt is valósággal kiteljesül. Céлом egyrészt az, hogy a női érzékenységből fakadó észrevételeket és tapasztalatokat összegezve, átfogó képet adjak a bárónő személyéről és életfelfogásáról. Másrészt a látottak összegzésére is kísérletet teszek s nem utolsó sorban magát az utat, mint a szellemi fejlődés egyik elengedhetetlen elemét is be szeretném mutatni, minden kisebb-nagyobb akadályával és gyönyörével egyaránt. Mindezt természetesen „női érzetek prizmáján át.”

2. Életrajzi áttekintés

Hadadi Wesselényi Polixéna Wesselényi József báró és Kendeffy Mária grófnő leányaként született 1801-ben.¹ Anyai és apai ágon egyaránt olyan felmenőkkel rendelkezik, kiknek nevét nemcsak a köznép kollektív emlékezete, hanem legendák és a saját maguk által papírra vetett történetek egyaránt őrzik. Nagy-nagynénje, I. Wesselényi Polixéna, magyargyerőmonostori Kemény Simon felesége, mint a Wesselényi család első írónője jelenik meg a magyar irodalom színpadán, hisz apja halálára és búcsúztatására írt verseit nagy elismeréssel fogadja a közönség és 1795-ben ki is nyomtatják.² Említésre méltó ugyanakkor Wesselényi Zsuzsánna alakja is, aki csupán egy generációval megelőzve Polixénát (a másodikat), 1796-ban férjével és négy gyermekével együtt Bécsbe utazott az idősebb Wesselényi Miklós szabadon bocsátásának ügyében,³ utazásait pedig gondosan dokumentálta.⁴ Ifjabb Wesselényi Miklós, az 1838-as pesti árvíz eposzi hőse,⁵ Vörösmarty árvízi hajósa Polixéna másodunokatestvére volt, s gondolatvilága, életfelfogása és politikai nézetei egyaránt nagy hatással voltak a fiatal nőre. Anyai ági rokonának, Kendeffy Ilonának nevét napjainkban is sokak által ismert legenda őrzi, unokabátyja, Kendeffy Ádám pedig már a korban is elismert, nagyra becsült és mélyen tisztelt ifjúnak számított.⁶ Ilyen családi körülmények között tehát egyáltalán nem meglepő, hogy Polixéna egy önálló, modern gondolkodású, talpraesett, művelt és kalandvágyó ifjú hölgygé cseperedett, hisz azon túl, hogy egy-egy tulajdonságot örökölhett felmenőitől, úgy gondolom, hogy bár gyermekkoráról nem sokat tudni, több mint valószínű, hogy már kislánykorától kezdve olyan történetek ismeretének birtokosa lehetett, amelyek szüntelenül formálták és alakították a változó világról alkotott képét. Emellett pedig családon belül is olyan környezetben szocializálódhatott, ahol a teret magabiztos fellépések, határozott vélemények és a szabad gondolkodáshoz való, nemtől és kortól független jog uralta.

Életét és nézeteit azonban nem csak gyerekkorában befolyásolták a határozott, olykor szélsőséges véleményekkel rendelkező férfiak, hisz első férje, a „*vándor patriótának*” is nevezett Bánffy László volt, az ellenzéki politika egyik legnagyobb vezéralakja, és Kraszna vármegye főispáni helytartója,⁷ akivel 1822-ben ismerkedett meg, házasságuk után nemsokkal

¹ Szinnyi, 1905: 93.

² V. László, 2019: 47.

³ Jékely, 1981: 356-357.

⁴ Fábri Anna azt állítja, hogy Wesselényi Zsuzsánna az első magyar nyelvű útinapló szerzője. Fábri, 1996: 57. A Sárdi Margit szerkesztésében megjelent Bécsi utazások kötet azonban egy korábbi útleírást is számon tart 1745-ből, mégpedig Daniel Istvánné, Pekri Polixéna tollából. S. Sárdi, 2000: 12–14; 209–223.

⁵ Sailer, 2019.

⁶ Jékely, 1981: 357-358.

⁷ Petri, 1904: 325-326.

pedig megszületett lányuk, Jozefa. Házasságuk egyáltalán nem mondható stabilnak és boldognak, hisz míg a férj munkájánál fogva folyamatosan utazott az erdélyi megyékben (az említett becenév is innen ered), addig Polixéna kitartóan rajongott másodunokatestvére, Wesselényi Miklós iránt. A báró kétség kívül rokoni szeretettel tekintett Polixénára, ám nem arról volt híres, hogy hozzá hasonlóan képzeletbeli, plátói szerelmeket szövögessen. Miklósról már kortársai is tudták, hogy a nőknél jobban kevés dolgot szeret s erről tanúskodnak naplói is, melyek a szeretőivel való találkozások pontos helyét és idejét is tartalmazzák. Zsibón, Pesten és Pozsonyban is könnyen elérhető, többek között jobbágyasszonyokból, jobbágylányokból, grófnékból álló nőkoszorúkkal vette körül magát, de a bordélyházakat is gyakran útba ejtette.⁸ A bárónő rajongása szépen tetten érhető a Miklósnak küldött leveleiben, hisz például amikor 1832-ben német színésznő szeretője miatt egy késeléses támadás áldozata lesz, Polixéna aggodalmát mindjárt két túlfűtött és meglepően nyílt, kockázatvállaló levélben is érzékelhetjük. Felfokozott érzéseinek az író nő nem tud gátat szabni, még férje segítségét is öröme st kérné, hogy a betegeskedő Miklóst meglátogathassa. A szerelmes bárónő az egyik április 20-án írt levelében egyértelműen kijelenti, hogy mindenét, nevét és hírét (feltehetőleg házasságát is), feláldozná azért, hogy láthassa őt, csupán Miklós „szent” akarata befolyásolhatja döntésében. Azt, hogy „szerető Polikája” végül meglátogatta-e a lábadozó árvízi hajóst nem tudni, de tény, hogy ekkor már László is tisztában volt házasságuk állapotával, így egyáltalán nem meglepő, hogy nem sokkal később közös megegyezés alapján elindították a válópert is.⁹ Ennek ellenére úgy gondolom, hogy nem jelenthető ki biztosra, hogy pontosan mi is vezetett a házasság végéhez, hisz Bánffy viselkedése szinte végtelen türelméről és Polixéna iránti engedékenységről árulkodik. Polixéna pedig a rokona iránti, állítólag viszonzott, érzések őrizgetésén kívül semmi olyasmit nem tett, amivel megszegte volna az oltár előtt tett házassági esküjét. Véleményem szerint a folyamatosan romló házasság egyik kiváltó oka László folyamatos távolléte lehetett, hisz a mindenki által a kor egyik legszebb nőjének tartott, fiatal és közkedvelt asszony jogosan érezhette magát elhanyagoltnak, fantáziavilágába merülve pedig nem meglepő, hogy férje helyett inkább a lovagias, hősszerelmes Miklós iránti ábrándjait szövögette. Minderre persze semmiféle biztos adatunk nincs, csupán feltételezések.

1835 elején az ifjú hölgy mindezt megeléghelhetette, hisz férjét és másodunokatestvérét egyaránt hátrahagyva, Olaszország fele vette az irányt. Kortársai körében nagy visszhangot keltett az, hogy férfi kíséret nélkül, mindössze inasával, komornájával és az akkor még csak tíz éves kislányával, Jozefával vágott neki e hosszú és veszélyekkel teli útnak. Ugyanakkor, az

⁸ Priszlinger, 2008: 209-231.

⁹ Nyáry, 2019: 24-26.

emancipált Polixéna nemcsak a hétköznapi életben válik a beszéd tárgyává, hisz irodalmi viszonylatban is olyan fába vágja a fejszéjét, amire addig aránylag kevés nő vállalkozott. A többnyire férfias foglalkozásban, „a komolyabb nemű irodalom terén” a bárónő képes arra, hogy női érzékenységét, látásmódját és észrevételeit megőrizve,¹⁰ olyan színvonalas és egyben magával ragadó munkát bocsásson a korabeli magyar társadalom elé, mely bár számos kritikát kapott, kitűnő példája annak, hogy az irodalom mindenkié. De ahogy az már az eddigiekből is kiderülhetett, Polixéna nem az a fajta volt, aki adott volna a rossz nyelvek és az ódivatú felfogású emberek véleményére. Bár hátrahagyja a politikai konfliktusokba keveredett férfiakat (László az ellenzéki nézetei, Miklós pedig *Balítéletekről* című betiltott könyve miatt kerül ellentétbe a kormánnyal), útinaplója elején kiderül, hogy a „szegény, szeretett kis honában” zajló események egyáltalán nem hagyják hidegen. Mindebből szinte kizökkenve, olaszországi és svájci utazásának első állomásán, Rómában ismerkedik meg „egy fiú angollal,” akiről először éppen az egyik Miklósnak címzett leveléből olvasunk. Mint később kiderült, a rejtélyes angol ifjú nem más, mint John Paget, Polixéna második férje. Mielőtt hősnőnk második házasságát tárgyalnánk, ejtsünk néhány szót az új angol ismerősről.

John Paget a közhiedellemmel ellentétben nem Thorpe Satchville-ben, hanem Loughborough-ban született 1808. április 18-án. Születési helyének gyakori tévesztésének oka, hogy családja 1821-ben Thorpe Satchville-be költözött. Apja csipke- és kötöttáruháros vállalkozásának hála anyagilag igen jól álltak, ennek köszönhető, hogy John továbbtanulására nagy hangsúlyt fektettek úgy szülei, mint maga John. Pályaválasztásában Polixénához hasonlóan őt is nagyban befolyásolták felmenői, hisz anyai nagyapja és apai nagybátyja is sikeres orvosok voltak. 1831-ben kapta meg diplomáját, ám annak ellenére, hogy munkásságát már akkor nagy elismerés övezte, soha nem praktizált. 1833-ban meghal apja és miután a vállalkozást öccsére bízta, tanulmányi körútra indul, így a Grand Tour egyik kiemelkedő képviselőjévé válik. 1837-ig jár Franciaországban, Németországban, Olaszországban és Magyarországon is.¹¹

Talán véletlen vagy talán a sors kacskaringós útjainak összefonódásának gyönyörét bizonyítja az, hogy John és Polixéna éppen egy időben tartózkodnak Rómában. Bár nem töltenek túl sok időt együtt, kapcsolatukat levelezésekkel igyekeznek fenntartani. John Rómából Magyarországra indul és az ország szinte minden szegletét bejárja. Ezen utazásának köszönheti legnagyobb művét, a *Hungary and Transylvania with Remarks on their Condition Social, Political and Economical* cím alatt megjelent vallási, társadalmi, politikai és gazdasági

¹⁰ Fábri, 1987: 718.

¹¹ Kovács, 2008: 205–206.

kérdéseket is tárgyaló, összetett, a korabeli ország helyzetének egyik legalapvetőbb és legpontosabb képét nyújtó összefoglaló kötetét.¹²

Polixéna és John 1836 novemberében házasodott össze, Maller Sándor szerint Rómában. A történet érdekessége, hogy Bánffy Lászlótól csak olaszországi útból hazatérve, valamikor 1836-ban vált el és viszonylag kevés idő telt el mielőtt második házasságát megkötötte volna. „A fiú angol” nagy örömmel lett magyarrá és költözött Aranyosgyéresre, ahol a korabeli Erdély egyik mintagazdaságát alapította meg, korszerű eszközökkel és az addiginál fejlettebb technológiákkal kísérletezve.¹³ Kiegyensúlyozott házasságban éltek, kölcsönösen segítve egymást, hisz míg Polixéna John biztatására adta ki útinaplóját, addig János az 1839-es kiadás ajánlásában így ír: „Szeretetem és megbecsülésem jeléül ajánlom e munkát annak, kinek gyönyörűségére megírását elvállaltam s kinek mosolyai annak kidolgozásában lelkesítének s akinek kívánságára most kiadom.”¹⁴ Paget Jánost 1847-ben honosították, ezzel megkapta a magyar állampolgárságot.¹⁵ Immár hivatalosan is e nemzethez tartozóként részt vett az 1848-49-es forradalomban és szabadságharcban¹⁶ és már 1842-ben az Erdélyi Unitárius Egyház tiszteletbeli tagja lett.¹⁷ Tettei és magabiztos fellépései több korabeli író fantáziáját is megragadták, hisz Jósika Miklós 1844-ben *Az élet útjai*, Jókai Mór pedig 1877-ben az *Egy az Isten* című regényében örökítette meg a magyarrá lett Paget alakját.¹⁸

Sorsuk tehát a mindkettejük hazájától távoli Rómában fonódik elválaszthatatlanul össze. Házasságukban úgy tűnik, hogy Polixéna végre megtalálja az előző frigyéből oly nagyon hiányolt boldogságot. Azon túl, hogy támogató feleség, odaadó anya és talpraesett háziasszony, nem szűnik meg az utazás iránti vágya és szeretete sem, hisz 1837-39 között örömmel járja be férjével Anglia és Franciaország vidékeit. Annak ellenére, hogy több megpróbáltatás is nehezíti házasságukat, John és Polixéna kitartóan igyekeznek fenntartani a gazdaságot, a családi békét és a boldogságukat is. 1841-ben hatalmas öröm éri a házaspárt, ugyanis Polixéna szeptember ötödikén ikerfiúknak ad életet. Olivér és Arthur a Paget család legfiatalabb tagjaiként nagy szeretetben és békességben nevelkedtek. A boldog békeidők sajnos nem tartottak sokáig. 1843-ban minden eddiginél nagyobb tragédia érte őket, nagyobb fiúkat a szülők karjaiból kiragadta a halál.¹⁹ Míg John munkával próbálta meg enyhíteni fájdalmát, addig Polixéna minden

¹² Kovács, 2008: 207.

¹³ Tolnay, 2017.

¹⁴ Paget, 1839.

¹⁵ Lingvay, 2011.

¹⁶ Kovács, 2008: 212.

¹⁷ Kovács, 2008: 216.

¹⁸ Kovács, 2008: 203.

¹⁹ Lingvay, 2011.

bizonyial csak az előző házasságából született Jozefában és kisfiában kereste a folytatáshoz szükséges erőt. Mindezt egyáltalán nem könnyítették az 1849-es események, ugyanis John forradalmi tevékenységei miatt kénytelenek voltak elhagyni az országot, John hazájába, Angliába, mint eredeti honpolgárok tértek vissza. A visszatérésre csak 1855-ben kerül sor, ám teljesen megrázza őket az, amit itthon találnak: aranyosgyéresi kastélyukat a felkelők felégették, megsemmisítve mindkettejük feldolgozásra váró kéziratait. Ez az oka annak, hogy bár franciaországi utazásukat is gondosan lejegyzetelte, Polixéna olaszországi utazásain kívül nem olvashatunk mást az írónőtől. Csodálatra méltó, hogy mindezen megrázó események után a már idősödő házaspár nekilátott a szinte semmivé tett birtokuk újjáépítésének.²⁰ Sajnos az őket ért tragédiák sora ekkor még közel sem ért véget, s 1863-ban bekövetkezik az, amitől legjobban tartottak: egyetlen életben maradt fiúkat, Olivért is elveszítik.

Polixéna Olivér fiát mintegy tizenöt évvel élte túl, többé már nem írt, két fiának elvesztését próbálta feldolgozni. A gyász és az elfogadás folyamatában valószínűleg nagy szerepe lehetett férjének és első házasságából született lányának, Jozefának is, aki felcseperedve Bethlen Sándor felesége lett, anyját és mostoha apját pedig unokákkal is megajándékozta. Wesselényi Polixéna végül 1878. szeptember elsején, pár hétnyi betegeskedés után, „élete 77., boldog házasságának 42. évében, Aranyos Gyéresen bevégezte földi pályáját.” Férje, János csak tizennégy év múlva, 92 évesen, halt meg, 1892. április 10-én. Az egykori „fiú angol” egész életét munkával, gazdaságának fejlesztésével és a hazai technikák korszerűsítésével töltötte. Ferenc József unitárius püspök búcsúztatójában kijelenti, hogy „hívebb, nemesebb polgár nem volt nála a magyar hazában.”²¹

Wesselényi Polixéna tehát életének 77 éve alatt olyan kalandos, páratlan és mesébe illő utat járt be, ami nem csak a kortársaiban, de a 21. századi emberben is jogosan kelti fel a csodálat szikráját. Véleményem szerint példaértékű, hogy az éppen polgárosodó magyar társadalom egyik előfutáraként már a 19. század első felében olyan lépésre határozta el magát, amire addig kevesen. Azon túl, hogy férfi kíséret nélkül indul útnak, sajátos világnézete, temperamentumos és szókimondó jelleme által olyan részletgazdag, kultúrtörténeti szempontból hasznos és mégis kifejezetten szórakoztató útleírást hagy az utókorra, amelynek minden fejezetében találni valami egészen lenyűgözőt. Számos kortársával ellentétben, Polixéna egy modern gondolkodású, művelt és nyitott hölgyként elsősorban arra törekedett, hogy saját gondolatait a lehető legjobban a nyilvánosság elé tárhassa. Személye ugyanakkor nem kevés tiszteletet követel, hisz számos probléma és tragédia után is képes volt férjével

²⁰ Lingvay, 2011.

²¹ Lingvay, 2011.

együtt talpra állni, és ha a helyzet megkívánta akár mindent előlről kezdeni. Ilyen erős jellemmel természetesen nem csak Polixéna rendelkezett, hisz a Paget család jelmondata, az „Espere et persevere!” („Remélj és tarts ki!”)²² is szépen tükrözi a házaspár végtelen kitartását és lelki erejét. Polixéna, Jékely Zoltán szerint „a XIX. század Murányi Vénusza”, egyike azon kimagasló nőknek, akik bár nem politikai és közigazgatási szerepükből kifolyólag, de személyük és bátorságuk által meghatározták és alakították világukat.

²² Lingvay, 2011.

3. Női szerepek a 19. században

3.1. Általános áttekintés

Az, hogy egyes társadalmakban mit képviselt a nő, milyen szerepet tulajdonítottak neki, koronként, helyenként és társadalmi osztályonként egyaránt változó. Köztudott, hogy egészen a 19. század végéig az európai (és nemcsak) társadalmak nagy része patriarchális rendszer alapján működött, így az állam a nőt a férfi alá rendelve másodrendű állampolgárként kezelte. A „szebbik nem képviselői” többek között nem rendelkeztek szavazati joggal, korlátozottak voltak az iskolázáshoz való jogaik, nem lehettek a politikai élet cselekvő részesei s többnyire a férfi és az állam tárgyaiként kezelték őket.²³ Míg a férfit az emberi lény cselekvő, alkotó, gondolkodó, feltaláló és értelmével mindenre képes felének látták, addig a nőben a kevésbé intelligens, mindössze a rend, a harmónia fenntartására és a férfi magasztalására alkalmas, saját gondolatok nélküli teremtenyt, az otthon ékszerét látták.²⁴ Azt gondolnánk, hogy a szabadság, a függetlenség és az egyenlőség tüzétől égő korabeli Európa új lehetőségeket biztosított a „második nem”²⁵ képviselői számára, ám ha kicsit a felszín alá nézünk, rájövünk, hogy a nők helyzete változott ugyan a korábbiakhoz képest, de semmiképp sem beszélhetünk támogató környezetről. A támogató környezet hiánya mellett a ténnyel is számolnunk kell, hogy az évszázadok hosszú sora óta feleségi, anyai, háziasszonyi és honleányi szerepbe kényszerült nők zöme egyáltalán nem volt felkészülve arra, hogy mindazt, amit anyjától, nagyanyjától tanult egy pillantás alatt szabad akaratra és jogokra „cserélje.”²⁶

Magyarországon az egyenjogúsági törekvések kezdetét az 1750-es évekre teszik, bár ekkor még minden bizonnyal csupán egy-két értelmiségi fejében létezett a gondolat. A négy szakasz, mely szerint korszakolják, lassan de folyamatosan fejlődő tendenciát mutat a nők nevelésének, művelődésének, jogainak és lehetőségeinek tekintetében egyaránt.²⁷ Értelemszerűen különbséget kell tennünk a nemesek és más, alacsonyabb rendű társadalmi osztályok között, hisz a nemesség már a középkorban szükségszerűnek látta a család női tagjainak oktatását. Éppen ezért, a nemesi családokban már ekkor alapvetőnek számított az írás-olvasás, s a hűbéri birtok vezetésével járó gyakorlati teendők mellett a lányok a nyelvek és a művészetek terén is szereztek némi ismeretet.²⁸ Természetesen ezen ismeretek is elsősorban arra a négy alapvető szerepre nevelték az ifjú hölgyeket, melyek évszázadok óta anyáról lányára

²³ Gyáni, 2020: 178–181.

²⁴ Utrio, 1989: 338.

²⁵ Beauvoir, 1971.

²⁶ Beauvoir, 1971: 140, 143.

²⁷ Borbíró, 2012.

²⁸ Pukánszky, 2015.

öröklődtek minden egyes családban. A nő, mint önálló, a férfitől független személy sokáig elképzelhetetlen s teljes mértékben elfogadhatatlan volt, hisz egyfajta elvárásként élt a köztudatban, hogy míg a családfenntartó férfi politikai, gazdasági, pénzügyi stb. ügyeit intézi, addig a nő eleget téve a neki szánt kötelességeknek békés otthonnal, jól nevelt gyermekekkel, meleg étellel és hálás szívvel várja őt haza.²⁹ A változást végül az ipari forradalom kezdte elindítani s az elsősorban családorientált asszonyok mellett a nők egy része egyre nagyobb szerepet kezdett vállalni a munkaerő piacán is, s sorsukat igyekeztek saját kezükbe venni. Ezek a dolgozó, s ez által értelemszerűen valamennyire független munkás- vagy parasztnők sokkal szabadabban élhettek, mint a felsőbb körökben mozgó polgári és nemesi származása nőtársaik s őket már ekkor nem nemi hovatartozásuk, hanem adott osztályhoz való tartozásuk miatt zártak ki az egyes politikai és gazdasági eseményekből.³⁰ A termelői munkába bekapcsolódó nők képe a folyamatosan növekvő munkaerő-szükséglet tükrében kezd általánossá s nélkülözhetetlenné válni, mégis a dolgozó nők a túlélésért, a napi betevő falatért voltak kénytelen dolgozni.³¹ Emellett a függetlenedni kívánó nőnek azzal a felfogással is szembe kellett néznie, melyet „az anarchizmus atyja, Proudhon is vallott: a nő „gazdasszony vagy szajha.”³² Természetesen azt, hogy egy nő milyen életpályát választott, vagy volt kénytelen választani, elsősorban az a társadalmi osztály határozta meg, amelybe beleszületett, hisz teljesen más lehetőségei voltak egy arisztokrata családba született lánynak, mint mondjuk egy egyszerű polgári vagy paraszti család szülöttének. Ugyanakkor azt is érdemes megemlíteni, hogy a korabeli polgárnők nagy része az egyenlőséggel szemben a megszokott jólétet és magas életszínvonalat részesítette előnyben, s ebből a helyzetből semmi áron nem kívánt kiszakadni.³³ Inkább maradtak a férfi által eltartott „dédelgetett szobaállatok,” mint „igavonó barmok.”³⁴ Annyi biztos, hogy a férfiért élő, annak meghunyászkodó, de támaszként túl gyengének bizonyuló, az otthon rabjaként élő nőnek,³⁵ s az egészségtelen körülmények között, minimális összegért, családjáért akár tizenhét órát is dolgozni hajlandó nőnek³⁶ egyaránt megvoltak a maga láncai, melyektől szabadulni lehetetlen volt.

A nők szerepe irodalmi viszonylatban sem elhanyagolható, főleg a 18. század végétől új irányelvek fele mozgó magyar társadalom tükrében. E szerint a felfogás szerint a nők

²⁹ Hahner, 2011.

³⁰ Beauvoir, 1971: 141–143.

³¹ Hahner, 2011.

³² Beauvoir, 1971: 145.

³³ Beauvoir, 1971: 143.

³⁴ Beauvoir, 1971: 148.

³⁵ Utrio, 1989: 339–340.

³⁶ Beauvoir, 1971: 147–148.

nyilvános irodalmi szerepvállalását csupán a mecénási, vásárlói és persze olvasói funkciókban látták.³⁷ A főnemesi kultúra alapvetően az írástudásból s a családi szokásokból kifolyólag eltért a polgári szabályoktól és olyan irodalmi szabadságot biztosított a korabeli nemes lányoknak, asszonyoknak, mely elsősorban a személyes, nyilvánosságtól szinte teljes mértékben elzárt kéziratok, levelek, naplók és emlékiratok szintjén mutatkoztak meg.³⁸ Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Jozefa (Polixéna húga) naplójából tudjuk, hogy a Wesselényi családban a naplóvezetés egyfajta örökség, mely a nemzedékek közti kommunikáció legalapvetőbb eszköze, így például kislánykorukban az anyjuk a nagyszülők naplóit olvasta fel nekik.³⁹ S természetesen maguk a testvérek és számos nőrokonuk ragadt tollat s vetette papírra gondolatait, tapasztalatait s nem utolsó sorban érzéseit. Az, hogy a nők alkotókként is megjelenjenek az irodalom nyilvános színpadán, álnevek sora után válhatott csak lehetségessé, s ezek az írni bátorkodó hölgyek még sokáig maradtak a figyelem és kritikusok kereszttüzében.⁴⁰

3.2. A hagyományos szerepkörök és az emancipáció összeolvadása Wesselényi Polixéna életében

A már említett nőtípusokon kívül természetesen számos olyan hölgy létezett, aki nem volt hajlandó együtt élni egy idegennek ható férfival, elviselni egy sikertelen házasság szenvedéseit vagy átadni magát az iparosodó termelés egyre növekedő igényeinek s egy jobb, boldogabb élet reményében saját kezébe vette a dolgokat. Bár a nemesi családokban ez utóbbi nem is jöhetett szóba, Wesselényi Polixéna esetében az első két okra mindenképp hivatkozhatunk, ha arról kezdünk beszélni, hogy a bárónő miért döntött a szabadságot szimbolizáló utazás mellett. Polixéna 1835-ben, alig több mint 10 év házasság után arra az elhatározásra jutott, hogy a politikai életben aktív szerepet vállaló férjét, Bánffy Lászlót hátrahagyva, mindössze lányával, inasával és komornájával olaszországi, svájci és franciaországi útra indul.⁴¹ Annak ellenére, hogy a közvélemény kifejezetten felháborítónak tartotta a férfi kíséret nélküli kalandot, a bárónő mit sem törődve a korban megszokott s elvárt viselkedési normákkal, bátran és határozottan vág neki a hosszú s kétségkívül életre szóló kalandnak. Polixéna valóban „kihág nemének szűk korlátiból,”⁴² hisz elhatározása több ponton

³⁷ Fábri, 1998.

³⁸ Török, 2020: 247.

³⁹ Török, 2020: 247.

⁴⁰ Hahner, 2011.

⁴¹ Fenyő, 1964: 606.

⁴² Király, 1981: 1653.

is ütközik a kor, még mindig viszonylag szigorú elvárásaival. Ennek ellenére, a fiatal bárónő képes arra, hogy női mivoltát, az abból fakadó esetleges korlátokat s olthatatlan szomját a kaland, a megismerés és a tanulás után olyan nemes egyszerűséggel hangolja össze, hogy nézetei és felfogása rokonszenvenné s megkérdőjelezhetetlenné váljanak olvasói előtt.

Mint már egy korábbi fejezetben említettem, a férj, Bánffy László, a magyar ellenzék egyik vezéralakja, munkájából kifolyólag, éveken keresztül az otthontól távol, mindig valamelyik erdélyi megyében intézte a hivatásával járó feladatokat.⁴³ Bár biztos adatokat nem tudunk, valószínű, hogy Polixéna döntésében ez is szerepet játszhatott, hisz férjével szinte alig volt alkalma találkozni s így a szeretettel teli, békés otthon képe sem tűnik annyira elképzelhetőnek. Az elhidegülést bizonyítja az is, hogy Polixéna már útja során sem zárkózik el az érdeklődését felkeltő férfiak elől, második férjét éppen ekkor, a Rómában töltött napjai alatt ismeri meg. Bánffynak egyáltalán nem állt szándékában megakadályozni feleségét abban, hogy útra keljen, de tudomásunk szerint abba az elhatározásba sem szólt bele, hogy lányukat, Jozefát is magával vigye.⁴⁴ A báró döntésének számos oka lehetett, kezdve a büntudattól, melyet az éveken keresztül háttérbe szorított és elhanyagolt családja miatt érezhetett, egészen a szerelem (ha egyáltalán beszélhetünk róla) elmúlásáig. Annyi biztos, hogy a boldogtalan házasságot mindenképp tekinthetjük motivációnak, bár azt, hogy Polixéna a háziasszonyi és feleségi kötelességei elől kívánt volna szabadulni, a második házassága fényében nem feltételezhetjük, ugyanis Pagettel a végletekig küzdenek feldúlt birtokukért⁴⁵ s a feleség kora ellenére sem hajlandó lemondani arról, hogy férjének és a család még élő tagjainak otthont teremtsen.

Felmerül a kérdés, hogy vajon mit tett volna Polixéna, ha Bánffy ragaszkodik közös gyermekük itthon maradásához? Ezzel kapcsolatban is második házasságára tudok hivatkozni, hisz fiait a már idősödő asszony nagy szeretettel fogadta, korai halálukat pedig élete két legnagyobb tragédiájaként élte meg. Másrészt, maga a tény, hogy minden vészjósló rokon szava ellenére, Polixénának valószínűleg meg sem fordult a fejében, hogy lányát hátrahagyva, egyedül vágjon neki az útnak (ehhez kapcsolódó gondolatokkal útinaplója során sem találkozunk) is arra utal, hogy anyai kötelezettségeit egy percre sem mulasztotta el. Az új, szabadabb és egyenlőbb jövőben csendesen, de határozottan hívó bárónő valószínűleg lányát is igyekezett úgy nevelni, hogy az később nyitott elméjű, gondolkodni merő és akaró, véleményét vállaló fiatal hölgygé érjen. Bár az utazás alatt még igen fiatal volt, kétség sem fér hozzá, hogy

⁴³ Jékely, 1981: 360–361.

⁴⁴ Jékely, 1981: 360–361.

⁴⁵ Lingvay, 2011.

személyiségéhez igenis hozzájárult az a néhány hónap, melyet otthonától távol, művészettel és szépséggel átitatott idegen vidékeken töltött.

Arról, hogy a tőle is elvárt honleányi szerepet mennyire tudta betölteni, mi sem tanúskodik jobban, mint az a számtalan önmegvallás, melyet utazása során egy-egy „szegény magyar honából” érkezett levél, egy-egy otthonára emlékeztető mondat, szó, épület vagy festmény vált ki belőle, s melynek papírra vetését még évekkel később, a jegyzetek könyvvé alakítása során sem tudja mellőzni. Nemzete sorsát mélyen szíven viseli, fájlalja, hogy az olasz nemesek a nagy, gazdag, történelmi családneveken kívül szinte semmit nem tudnak hazájáról.⁴⁶ Salernói hotelszobájából a tengerben visszatükröződő hold látványa helyett „forrón szeretett kis honának” „szép bércei” után kívánczik s honvágya talán ekkor a legerősebb, miközben otthon maradt szerettei s az ismeretlen vidék idegenjei körül járnak éjszakai gondolatai.⁴⁷ A pápa előtt büszkén mesél arról, hogy a magyarok olyan kiváltságnak örvendenek, hogy országukban saját nyelvüket beszélhetik a latin helyett,⁴⁸ Nápolyban és Firenzében erélyesen kiharcolja, hogy ő „nem austriaca, hanem ungherese,”⁴⁹ s a firenzei „improvisatorét” harsogó tapssal jutalmazza, miután az megénekelte a magyarokat.⁵⁰ Mezzofante könyvtárának magyar könyvet, éppen Wesselényi Miklós *Balítéletkeről* című munkáját ajándékozza, s a magyarul is beszélő könyvtáros hanyag, érdektelen viselkedése a „szegény magyar könyv” iránt igencsak elszomorítja Polixénát.⁵¹ Szívből örül mindennek és mindenkinek, ami/aki valamilyen módon hazájához kapcsolódik s eszébe juttatja az utazás végére már minden biztonnyal hiányolt vidéket. Mindenhol igyekszik kiharcolni a tiszteletet, mely szerint országának jár s mélyen bántja, hogy a nagyvilágban oly kevesen ismerik honát s annak több figyelmet érdemlő művészeit, honleányi kötelességeinek elmulasztásáról tehát több száz mérföldnyi távolságban sem beszélhetünk.

Kijelenthetjük tehát, hogy Wesselényi Polixéna úgy tudta átlépni a társadalom szabta gátakat, megvalósítani céljait, kiteljesedni s mindez által megtalálni a boldogságot, hogy közben egy percre sem szűnt meg az az ízig-vérig nő és elegáns úri hölgy lenni, aki eleget tud tenni azoknak az elvárásoknak is, melyek őt feleségi, háziasszonyi, anyai és honleányi szerepbe kényszerítik. Képes olyan szabad teret és kiegyensúlyozott feltételeket biztosítani, hogy „hol az egyik, hol a másik dominál, az adott célnak megfelelő módon és mértékben.”⁵² S a már említett okok fényében egyértelmű, hogy a különböző kötelezettségekkel járó szerepek

⁴⁶ Wesselényi, 1981: 64.

⁴⁷ Wesselényi, 1981: 200–201.

⁴⁸ Wesselényi, 1981: 101–102.

⁴⁹ Wesselényi, 1981: 64.

⁵⁰ Wesselényi, 1981: 89.

⁵¹ Wesselényi, 1981: 49.

⁵² Gyáni, 2020: 164.

semmiben nem akadályozzák Polixénát abban, hogy független nő maradjon. Gyáni Gábor Slachta Etelka naplójával kapcsolatban tett megfigyelései itt is alkalmazhatóak, s kijelenthetjük, hogy „a nacionalista buzgalom (...) koránt sem áll elvi ellentétben az individualizáció teljes folyamatával.”⁵³ Csöndes és egyedi, de kifejezetten határozott feminizmusa⁵⁴ viselkedésének s megjelenésének minden apró részletében megmutatkozik, úgy, hogy közben sem engedélyre, sem visszaigazolásra nem vár sem honfitársaitól, sem a világtól.

⁵³ Gyáni, 2020: 166.

⁵⁴ Király, 1981: 1653.

4. Az író és utazó nő

4.1. Felmenők és rokonlelkek – általános áttekintés

Bár az utazás és az írás fejlődésének kultúrtörténete külön utat járt be, ha utazási irodalomról van szó, semmiképp sem hanyagolhatjuk el a két műfaj közti folyamatos kölcsönhatást, hisz már a felfedezések korát megelőzően is ezek szoros kapcsolatáról beszélhetünk. Számos olyan esetről tudunk, amikor a kalandvágyó utazó vagy a váratlan dolgokkal találkozó felfedező a látottakat elsősorban kéziratok jegyzetek által kívánta megörökíteni s az utókor számára is elérhetővé tenni. Ebből kifolyólag mondhatjuk, hogy az utazási irodalom több évszázadot felölelő múltra tekint vissza, melynek során a műfaj számos átalakuláson és jelentésváltozáson ment át. A mai értelemben vett, elsősorban szórakoztatás céljából olvasott útleírások szerepe Mungo Park, James Cook és Charles Darwin korában ennél sokkal gyakorlatiasabb volt s az olvasókat (akik többnyire a társadalom felsőbb rétegeiből kerültek ki) elsősorban az ismeretszerzés és a tájékozódás motiválta.⁵⁵

Annak ellenére, hogy mindkét műfajt főleg férfias elfoglaltságnak tekintették, egyes társadalmi osztályok és vallási felekezetek nagy hangsúlyt fektettek a nők tanítására is. Glikl bas Judah Leib, hamburgi származású, zsidó kereskedőasszonyt például annak ellenére, hogy a vallási előírásoknak megfelelően megannyi különböző szabály volt érvényes a nőkre és a férfiakra, apja fiait és lányait is ugyanúgy taníttatta. A zsidó nők a jiddis anyanyelvüként való ismerete mellett héberül is megtanultak olyan alapvető dolgokat, melyek az üzleti ügyek és házassági papírok intézéséhez elengedhetetlenek voltak.⁵⁶ Glikl férje halála után átveszi a családi kereskedés vezetését s üzleti ügyei miatt indul útnak. Az évtizedeken keresztül írt önéletrajzában ezekről az időkről is szót ejt.⁵⁷ Számos nőt saját indíttatás vezért útja megkezdésében, Maria Sybilla Merian német festő és zoológust például a rovarok iránti érdeklődése indítja el tudományos expedíciójára s Marie de l'Incarnation francia, orsolyita apáca kanadai missziós tevékenységei során a kanadai őslakos nők tanítására szánja el magát.⁵⁸ De olyan nők is akadtak, akik diplomata apák és férjek kísérőiként vettek részt egy-egy utazáson, s számos levelekből vagy jegyzeteből összeállított útleírás azt bizonyítja, hogy az idegen vidéket és a rendelkezésre álló szabadidőt kihasználva ezek a kíváncsi hölgyek is arra törekedtek, hogy a lehető legtöbbet megtudják az adott országról s annak népéről. Gondoljunk csak Lady Mary Wortley Montagu-ra, aki a törökországi angol nagykövet feleségeként 1717-

⁵⁵ Thompson, 2016: 5.

⁵⁶ Davis, 1995: 23–24.

⁵⁷ Davis, 1995: 13.

⁵⁸ Davis, 1995: 84, 95–98.

1718 között elkísérte férjét Törökországba s elsősorban barátnőinek, rokonainak írt leveleiben részletesen beszámolt a török háremben élő nők mindennapjairól. Leveleit később könyvvé szerkesztve kiadta s azóta is a török háremek és fürdők tekintetében az első s legmegbízhatóbb forrásként tartja számon a köztudat.⁵⁹ Lady Montagu igencsak nagy hatással volt a női utazási irodalomra s az 1763-as kiadást követően a női publikációk száma rohamosan emelkedni kezdett.⁶⁰ Bár támogatták az írónők szerepvállalását, elvárták tőlük, hogy a jellemzően férfitémáknak számító tudomány, gazdaság és politika területeitől tartsák távol magukat.⁶¹ Az utazási irodalom területén kiemelkedőnek számít Maria Graham (később Callcott) munkássága is, hisz ő volt az első nő, aki útleírásaira alapozta pályafutását. Az 1810–1820-as években az addig megszokott egykötetes női szerzőkkel ellentétben négy útirajzot és számos utazáshoz kapcsolódó szöveget tett közzé, ez által pedig elismert utazóként tekintett rá a közönség.⁶² Maria geológia és biológia ismereteit útinaplóiban sem rejtette véka alá, s ezzel a tudományágak férfitémaként való megjelenítése ellen is fellépett. Szerteágazó ismereteinek s kiterjedt ismerősi körének hála Maria egyike az első nőknek, akik irodalmi munkájuk által tudományos diskurzusok és kutatások elismert tagjaivá váltak.⁶³ Természetesen még lehetne folytatni a sort, hisz a 19. század első pár évtizedéig számos útinapló született a nők tollából. Ennek ellenére az 1853-ban megjelent *Women: As She Is and As She Should Be* című kötet ismeretlen szerzője teljes mértékben elfogadhatatlannak és abszurdnak tekinti azt, hogy korábban egy nő útirajzot írjon. Erre az lehet a magyarázat, hogy bár a 18. században számos női útirajz létezett, ezek nagy része magán levelek formájában, kisebb-nagyobb ismerősi körökben, kézzől kézre adogatva voltak jelen az olvasóközönség szintjén.⁶⁴ Ilyen volt például Glikl bas Judah Leib, kinek önéletírását csak a 19. században publikálják.⁶⁵

Láthatjuk, hogy a patriarchális társadalom a nőt íróként és utazóként egyaránt nehezen fogadta el, s ez utóbbit csak egy jól megalapozott – szociális, vallási vagy üzleti – cél, megfelelő anyagi körülmények vagy egy diplomata férfi jelenléte tette lehetővé. Ezen kívül természetesen az adott kor szellemisége, a nőkhöz való viszonyulás s maga a nő személyisége is befolyásolt az utazáshoz való hozzáállást. E sok befolyásoló tényező aligha teszi lehetővé a női mobilitás egységes képének kialakítását,⁶⁶ de az erre tett kísérleteket az sem könnyítette meg, hogy az

⁵⁹ Kéri, 2019: 144, 147–162.

⁶⁰ Thompson, 2016: 3.

⁶¹ Thompson, 2016: 6.

⁶² Thompson, 2016: 8.

⁶³ Thompson, 2016: 14.

⁶⁴ Thompson, 2016: 3.

⁶⁵ Davis, 1995: 30.

⁶⁶ H. Futó, 2004: 92.

útleírások évtizedeken keresztül marginális jelentőséggel rendelkeztek.⁶⁷ Annyit biztosan kijelenthetünk, hogy az utazó és író nők évszázadok óta jelen vannak a társadalomban s annak ellenére, hogy sokáig nem ismerték el munkásságukat, a végtelennek tűnő kritikákat legyőzve generációról generációra, nemzettől és vallástól függetlenül adták tovább az írás örömét s az utazás varázsát. Wesselényi Polixéna pedig, mint a női utazási irodalom 19. századi, magyar örököse és átörökítője áll be az emberöltőket átívelő sorba.

4.2. „A művészet példányait forró vággyal felkeresve s látva...” – irodalom és kulturális turizmus az útinaplóban

Ahogy az eddigiekben már számtalanszor szó esett róla, Wesselényi Polixéna a 19. század derekán, a politikától hangos hazáját és megromlott házasságát hátrahagyva indul el hónapokig tartó olaszországi kalandjára. Utazásairól a Rómában megismert s később második férjévé lett Jonh Paget, angol orvos javaslatára s biztatására írja meg útirajzát, mely a megannyi kritikán túl elismerő szavakra és kíváncsi olvasókra is talál. Az utazás megörökítése természetesen nem újdonság, hisz már évszázadokkal Polixéna előtt felfedezők és tudósok sora veti papírra azokat az alapvető kulturális, földrajzi és biológiai különbségeket, melyek az új vidékeken felkeltették érdeklődésüket. Ugyanakkor magyar viszonylatban kifejezetten értékes művel s kimagasló szerzővel állunk szemben, hisz az útinaplójával a szépíró Wesselényi hölgyek sorába beálló Polixénát az első magyar nyelven, magyar nő által írt útirajz szerzőjeként tartja számon a köztudat.⁶⁸ Az útinapló azon túl, hogy számos forrásértékű információt tartalmaz a korabeli Olaszország társadalmi-, gazdasági viszonyairól, épített örökségéről és kulturális értékeiről, irodalmi viszonylatban is kimagasló munkának tekinthető. A bárónő származásából fakadó műveltségét egy percre sem titkolja, szavaiból lerí, hogy a hétköznapi élet számos területén otthonosan mozog s legalább az alapvető ismeretekkel rendelkezik. Tisztában van a szavak súlyával, gondosan odafigyel arra, hogy melyik szinonima fejezi ki leginkább a látottakat, nem fél a csavaros, több ízben is összetett mondatoktól s bő szókincsét szabadon, de tudatosan használja. Írásmódja tökéletesen alkalmazkodik a megörökített helyzetekhez, megannyi érzelm keveredik soraiban, s az olvasó már-már arcán érzi az olasz tengerpart csiklandozó szellőit vagy a beért gyümölcsök édes, mámorító illatát. S mindemellett, „ha ez a kis- és nagyvilágban bátran jövő-menő, szinte száguldozó grande-dame nem volna

⁶⁷ Bajlathy, 2018: 18.

⁶⁸ Márki, 1889: 99.

egyszersmind olyan érzékenységgel és szenvedélyességgel megáldva, (...) útirajza vitatható objektivitású múzeumi vezérkönyv maradna.”⁶⁹

Sem művésznek, sem „műtanárnak,” sem írónak nem kiáltja ki magát, feljegyzéseinek sem „politikai-ökológiai,” sem tudományos szerepet nem tulajdonít. „Írok, mert visszaemlékezésem mulattat; s képzelem, hogy (...) női tapintatnál fogva helyesen érezni tudtam” – vallja az útinapló előszavában s ezt követően számtalanszor nyomatékosítja, hogy nem tartja többnek magát egy egyszerű, a művészetekért rajongó s a megismerésre szomjazó bárónőnél. Pedig ha csak képzeletben ugyan, de útítársául szegődünk, hamar rájövünk, hogy Polixéna a kulturális turizmus egyik érdemleges 19. századi képviselője volt. A későbbiekben különálló iparágga fejlődött kulturális turizmus legfőbb célja, hogy „épített környezetünket és az ember által létrehozott különféle kulturális értékeket megőrizze, megismertesse, bemutassa.”⁷⁰ Részletes útirajza által Polixéna nem csak a passzív turista szerepében tetszeleg, hisz a megőrzés, a megismertetés és a bemutatás feladatait egyaránt magára vállalva „híven hazaemelé, s közönség elébe terjeszté” (5. old.) a „szép Olaszföld” minden említésre méltó kulturális értékét. Érdemes megjegyezni, hogy a turizmusra fogyasztói igénnyé való átalakulása előtt az érzelmi nevelés egyik alapvető formájaként tekintettek, s „az emberek azért indultak *tour*-ra vagy *grand tour*-ra, hogy megismerjék a világot és a világ révén saját magukat; hogy közvetlenül tapasztalják: a legkülönbözőbb látszatok ellenére a világ mindig egy és ugyanaz.”⁷¹ A bárónő az utazás általi önismeret ösvényét nyitott szívvel járja be s kétségtávol jó példája a turizmus ezen értelmezésének is.

Rajong a művészetek bölcsőjéért, a paloták falain évtizedek óta lógó festményekért, s mindenért, ami a letűnt korok máig kimagasló értékét tükrözi. Ismeri az őt megelőző és a vele egy időben élő és alkotó művészeket s a műveket, melyeket volt alkalma megtekinteni, nem üres szavakkal, hanem pontos értelmezésekkel és alapos megfigyelésekkel nyugtázza. Számos meglátogatott templom és palota leírásával találkozunk, de a festmények és a szobrok részletekbe menő ismertetése sem marad el. Róma, s majdnem az egész Olaszország művészettörténeti szempontból említésre méltó városában megfordul s a hozzá hasonlóan saját országukban nagy névvel rendelkező családok gyűjteményeit ámulva csodálja. „Kimondhatatlan érdeklődéssel voltak reám nézve a *Mellszobrok*” (78. old.) – vallja, s valóban számtalan leírást olvashatunk Trajanus, Apollo, Nero s más neves férfiak márvány- vagy kőmásáról, főleg azért, mert Polixéna a leírások és a jellegzetes arcvonások nyomán találgatni

⁶⁹ Jékely, 1981: 416.

⁷⁰ Csorba, 2008: 28–34.

⁷¹ Moravia, 1986: 8.

próbál, s bár „sokszor egy-egy fő merőben felforgatta” (79. old.) eszményeit, elmondása szerint napokat el tudott volna tölteni e mesterművek társaságában. Feljegyzései Róma turizmusáról kiváló forrásanyagnak számítanak az iparág korabeli helyzetével s fejlődésével kapcsolatban. „Főképp eleinte kimondhatatlan botránkoztatónak” (103. old.) találta azokat az idegen csoportokat, melyek az istentiszteletek alatt „le s fel járkáltak mulatozva.” (103. old.) A tiszteletlenséget s a rómaiakra nézve sértő viselkedést tanúsító „idegeneket” szerinte a rómaiak bár „szívből gyűlölik (...) és megvetéssel barbarusoknak tekintik,” (103. old.) pénzért eltűrik s a már akkor jelenlévő túlturizmus és a gazdagság utáni vágy oltárán épített örökségüket és a művészet legkimagaslóbb alkotásait is képesek feláldozni.

Szemlélődése nyitott, véleménye az általánostól független s egyáltalán nem elfogult. Nem fél kritikákat megfogalmazni, de különködni sem kíván azzal, hogy ismeretlen, de számára semleges művekről kezdjen áradozni. Többször is hangot ad annak, hogy a hosszú és unalmas felsorolásokat mellőzve arra összpontosít, hogy az alapvető tudnivalókon kívül semmi felesleges okoskodással ne untassa közönségét. Az információk tudatos szelektálásával, s az unalmasnak tűnő részletek szórakoztató előadásmódjával Polixéna akár idegenvezetőként is megállná a helyét, annak ellenére, hogy elmondása szerint semmiféle többlettudással nem rendelkezik. Az efféle írásmód természetesen nem ismeretlen a bárónő előtt, hisz azon túl, hogy rengeteg szépirodalmi és filozófiai munkát elolvasott, útvonalának megtervezésénél több, a korban időszerűnek számító útikalauzt is használt.⁷² Mindezek közül kiemelkedő értékkel bírt számára – és nemcsak – az angol író, Mariana Starke olaszországi útjáról kiadott kötete, mely Polixéna *ars apodemica*jaként utazása egésze alatt „vezérkönyvként” kíséri a bárónőt.⁷³ Minden bizonnyal azért döntött e kötet mellett, mert Starke minden korábban kiadott adatot összegyűjtve, azokat kiegészítve, egy összetett, részletekbe menő és fölöttébb hasznos munkát tárt a korabeli utazók elé. Többek között szálláshelyekkel, közlekedéssel, látnivalókkal és úti költségekkel kapcsolatos információkkal szolgált.⁷⁴

Polixénát tehát az általa nyíltan soha fel nem vállalt írói tehetsége s igazán figyelemre méltó tudása révén megírt útirajza, a szépirodalom egyik gyöngyszemévé és a kulturális turizmust aktívan gyakorló utazó jellegzetes, 19. századi magyar képviselőjévé emelte. Útinaplója tükör, melyből a korabeli Olaszország kulturális, néprajzi és épített öröksége egy magyar bárónő szemén keresztül köszön vissza ránk. Mivel Polixéna a látottakat elsősorban

⁷² Újvári, 2017: 5–13.

⁷³ Wesselényi, 1981: 173.

⁷⁴ Újvári, 2017: 5–13

saját, többnyire hazájában szerzett tapasztalati fényében szemléli, feljegyzéseit megfelelő forráskritikával kell kezelnünk a „mimézis-tévedés” elkerülésének érdekében.⁷⁵

4.3. „Képzelem, hogy (...) női tapintatnál fogva helyesen érezni tudtam” – sajátos női észrevételek

„Miért hágom át azon honomban még divatozó előítéletet: hogy szerénység nememnek tiltja szépségén kívül minden más tulajdonnal a sorból kiválni, igazán nem tudom...” Ezekkel a szavakkal kezdi Wesselényi Polixéna útinaplója előszavát s ahogy az eddigiekben láttuk, a bárónő nem kételkedik abban, hogy a hazája által rá rótt előítéleteket le kell vetkőzni. Női mivoltát egy percig sem rejtegetve valóban „női érzetek prizmáján át” (7. old.) vezet végig minket Olaszország mesés szép vidékein, s kora nagyrabecsült férfiút megszegyenítő bátorsága mellett a női érzékenység és figyelmeesség erényeit is végig magáénak tudhatja. Tivoliban például büszkén vállalja a gazdag, asszonyi képzelőerőt, s a „szörszálhasogató tudomány,” mely minden valótlant kiszorít az elméből, bosszankodással tölti el.⁷⁶ Az ékszerek iránti ragaszkodását „asszonyi könnyelműséggel” (345. old.) tárja olvasói elé, amikor egy-egy nagyobb város elhagyása előtt utolsó útja az aranyműveshez vagy az óráshoz vezet. Bár nagy érdeklődéssel figyeli a hétköznapi embereket, a városlakókat és az olasz nemeseket, különösen nagy figyelmet fordít a külföldi nők helyzetére, körülményére, személyére s elsősorban saját hazájában szerzett tapasztalataiból kiindulva próbálja felmérni a kultúrák és embertípusok közötti különbségeket. Tolentinóban „iszonyodva” néz a helyi szokásoknak megfelelően deszkalemezre vállba szorított, mindössze három éves kislányra⁷⁷ s egy oroszokból álló társaságban „fájdalommal szemlélgeti” a fülemülehangú lengyel énekesnőt, ki „szerencsétlen hazáját” hátrahagyva idegen földön, idegen embereket kénytelen szórakoztatni.⁷⁸ Nőtársai iránti együttérzését Elisabetta Sirani, 17. századi festőművész esetében is tapasztalhatjuk, kinek egyik alkotását nem a da Vinci és Raffaello művei közül kimagasló teljesítményért, hanem a nők iránti szolidaritásból említi meg, mert „törekedése egyik ágává tevő,” hogy a női jelesség, erény és tökély elől soha nem fordul el.⁷⁹ A római szenátus által a római matrónák tiszteletére emeltetett Fortuna mulieris temploma előtt elmélkedik s az „asszonyi erény dicső emlékét”

⁷⁵ Burke, 2006: 12.

⁷⁶ Wesselényi, 1981: 116.

⁷⁷ Wesselényi, 1981: 24.

⁷⁸ Wesselényi, 1981: 32.

⁷⁹ Wesselényi, 1981: 46.

nem tudja figyelem s szó nélkül hagyni, leginkább azért sem, mert a női „gyengeségeket, s hibákat úgyis elég kíméletlenül szokták említeni.”⁸⁰ Mindezen megfigyelések a bárónő saját neme iránti tiszteletét és érdeklődését tükrözik s ehhez hasonlóval a korabeli útinaplókban igen ritkán találkozunk, hisz az utazó férfiakat a nők helyzete szinte egyáltalán nem foglalkoztatta, s az a kevés nő, aki utazásra szánta el magát, ritkán dokumentálta a látottakat. Kitűnő ellenpélda a már említett Lady Mary Wortley Montagu, aki törökországi féljegyeseivel páratlan értékű tájékoztatást hagyott az utókor számára.

Polixéna, ott tartózkodása alatt az olasz társasági élet aktív részesévé válik, barátnőkre tesz szert s kevés az a férfi, akiben a szépséges magyar bárónő látványa ne hagyna nyomot. Színházakba jár s egyik társaságból a másikba hívják, ezáltal pedig csakhamar az olasz történelem „fényes nevei” közt találja magát. Európa valamennyi nemzetével találkozik, s folyamatos megfigyeléseinek hála az est végére határozott véleménye születik egy-egy népcsoportot illetően. A „principéket s marcheséket” például „rideg teremtményeknek” (51. old.) titulálja, mint írja, az asszonyok szépek, de neveletlenek. Számtalan társadalomkritikát fogalmaz meg, s teljesen kívülállóként talán mondhatjuk, hogy az olasz táncfolyosón összegyűlt „minden nemzetbeli nép” képviselőiről elfogulatlanul s a maga valóságában ír.⁸¹ Különösen nagy figyelmet fordít a bálokon és mulatságokon megjelenő, „férjhezadás mesterségében iparkodó anyákra” és lányaikra. Borghese herceg bálját csatajelenetként örökíti meg, hol a fegyver a szépség, a kellem, a díszes, drágaköves öltözet, a sereg pedig az „önhittségükben megnyugvó szép nők” hada.⁸² Nem sok idő telik el azonban s már arról olvashatunk, hogy a „többnyire mindenütt egyforma” társaság, a hosszú előadások s a gyakran tehetségtelen színészek és énekesek az unalom tengerébe sodorták hősnőnket.⁸³ Unalma elűzésére, kíváncsisága tompítására s szociális érzékenységének hála a műemlékek mellett számos állami- és egyházi intézményt is meglátogat, így többek között örültek házába, kisdédóvó intézetbe és hölgykolostorba is eljut s az éppen római tartózkodása alatt esedékes húsvéti ünnepsorozaton is részt vesz. S nem utolsó sorban a pápánál tett látogatása is említést érdemel, hisz hitéhez hűen, de a katolikus előírásokat megtagadva nem hajlandó kezet csókolni „az engedékeny tekintettel mosolygó” (101. old.) s „szegény kis” (102. old.) honának létezésével meglepő módon tudatában levő szentatyának.

⁸⁰ Wesselényi, 1981: 148–149.

⁸¹ Wesselényi, 1981: 62.

⁸² Wesselényi, 1981: 90–91.

⁸³ Wesselényi, 1981: 34.

Az esti programok, a kifejezetten vegyes társaságban való rendszeres megjelenés s nem utolsó sorban a női jellem azt is megkívánta, hogy a bárónő a stílus és a divat színpadán is otthon legyen. Nemesi származásából adódóan természetesen igénye van a ruhákra s ezzel nincs is egyedül, hisz az évtizedekkel előtte utazó Lady Wortley Montagu kétség kívül sokkal nagyobb érdeklődést mutatott „a kényelmes, könnyű anyagokból készülő, csodálatos színekben pompázó, a női test szépségét láttató török ruhadarabok” fele.⁸⁴ Míg Lady Montagu saját török öltözetet és készített magának,⁸⁵ addig Polixéna már Rómában ruhatára szűkösségén aggodalmaskodik. A két hölgy minden bizonnyal egyetértett volna abban, hogy „köntös a társaságokban meg- vagy nem jelenhetésben igenis gyakran akadály.”⁸⁶ Akadály volt Polixénának, de akadály volt már a 18. századi utazóinknak is, akik egy-egy kiruccanás előtt kénytelenek voltak egész ruhatárukat felfrissíteni s már a határt átlépve átöltözni, külföldön ugyanis nem csak kinevették a magyar öltözetet s annak tulajdonosát, de Kemény János feljegyzéséből tudjuk, hogy ellenséges vidéken a betolakodót a testi fenyítéstől sem kímélték.⁸⁷ A ruhatár cseréjének emellett „a jellem- és lojalitásváltás” szimbólumaként is nagy szerepet tulajdonítottak.⁸⁸ Néhány bekezdés erejéig tehát divattörténeti szempontból is lényeges információkkal találkozunk, melyek az elszegényedést mélyen szégyenlő és titkolni próbáló olasz nemesek és a 19. századi arisztokrata nők ruhákhoz való hozzáállását is tükrözik. A korabeli divat által okozott nehézségek is megmutatkoznak egy táncmulatságra menet, amikor a hirtelen mozdulatra vagy egy döccenésre összegyűródő ruha mellett az önfeledt mulatozást közvetlenül megelőző unalmas, bosszúsággal teli pillanatok is megelevenednek. Polixéna kritikusan figyeli az indokolatlanul túlöltözött asszonyokat, akik „több drágasággal voltak berakva, mint a Madonna di Loretto” (62. old.), s közben saját öltözetét, amellyel otthon még elégedett volt a fényes társaságban szegényesnek érzi. Mindez társadalomkritika, mely alól saját magát sem próbálja kivonni, hisz a díszesebb ruha utáni vágyakozás gondolata éppen a bírált közösségben való megjelenés s annak valamilyen szinten a részévé válás következtében születik meg benne.

A korban az említett, úgymond női érdeklődésnek örvendő témák megörökítése magyar viszonylatban egyáltalán nem nevezhető általánosnak. Jó példa erre Csáky Antalné Vécsey Anna, 1843-ban kiadott *Vázlatok Olaszországról* című munkája, melyben az író nő egyetlen említést sem tesz az olasz vagy más nemzetiségű nőkről, azok korabeli helyzetéről vagy akár a

⁸⁴ Kéri, 2019: 154–156.

⁸⁵ Kéri, 2019: 154.

⁸⁶ Wesselényi, 1981: 33.

⁸⁷ Kármán, 2006: 78.

⁸⁸ Kármán, 2006: 78.

divatról. Polixénával ellentétben ő a látottak tényszerű, mindenféle érzelemtől s személyes véleményétől mentes megörökítésére törekszik s leírásaiban szinte alig hagy teret a művészettörténeti szempontból nem releváns észrevételek kinyilatkoztatásának. A társasági életben sem vesz részt s gondolatainak sokkal korlátozottabb teret biztosít. Mindez természetesen érthető, ha figyelembe vesszük azt, hogy Vécsey Anna nem a látottak női nézőpontból való bemutatására törekedik, szándékai ugyanis elsősorban a jótékonykodásra összpontosulnak. Leszögezi, hogy semmi újat nem ír le, támogatóit tehát inkább a jószándék, a szegények és az öregek segítése, mintsem a kultúrtörténeti érdeklődés vezényelheti.

4.4. „Nőnek bajos egyedül utazni” – az utazás veszélyei

Az utazással járó veszélyekkel már jóval a 19. század előtt tisztában voltak nem csak azok, akik kalandra szánták el magukat, de azok is, akik inkább az otthon melegét, kényelmét, biztonságát valamint a család támogatását választották az új ismeretek és idegen vidékek helyett. A mostoha időjárás, a kedvezőtlen, nehéz földrajzi körülmények, a pénzsomjas útonállók, az ismeretlen betegségek, az idegenek átverésében már-már profi szintre fejlődött helyiek s maga az út, melynek megtételéhez megannyi eszköz szükségeltetik is nehezítette az utazók mindennapjait. A nők esetében mindezt nemi hovatartozásuk is fokozta, hisz a „gyengébbik nem” képviselői sokkal inkább ki voltak téve az esetleges támadásoknak s a földfelszín könyörtelen adottságai is sokkal jobban megviselték szervezetüket. Polixéna mindezzel valószínűleg teljesen tisztában van, de félelemnek vagy határozatlanságnak nyomát naplójában egyáltalán nem érezni. Vezérkönyvének hála már bizonyára tudja, hogy mire számíton, hisz Mariana Starke számos gyakorlati tanáccsal is szolgált útikönyvében. A bárónőnek nem a nehéz terep, a veszélyes útvonalak vagy a kiszolgáltatottság érzete jelenti a legnagyobb gondot, hanem az előző fejezetben már kifejtett társasági esteken való megjelenés. „Egy nőnek egyedül utazni, ha sok bajoskodással, unalommal is egybekötve, de ahhoz képest nem felette bajos (...); hanem társaságban megjelenni s abban élni nagyon az” írja s azokról a pletykákról is szót ejt, melyek nagyrészt az „egyedül, támasz, oltalmazó nélkül” társaságban megjelenő nő alakja köré formálódnak.⁸⁹

Azzal, hogy egyes területeken a női utazó milyen ritkának számít a Triestből induló teherhajó fedélzetén szembesül, melyre az útlevétől járó gondok elkerülése végett szállnak fel. „Kétszáznyolcvan lakósa között csak mi valánk asszonyok,” írja Polixéna s gyorsan azt is

⁸⁹ Wesselényi, 1981: 51.

hozzáteszi, hogy mindenki nagy tisztelettel s odaadó kedvességgel bánt velük, „még a szellőtől is őrizének.”⁹⁰ Útközben egy ismeretlen felhívja a figyelmét „az idegent lépten-nyomon csaló” (25. old.) olaszokra, akikkel ne féljen alkudozásokba bocsátkozni. Mindezt személyes tapasztalatokkal is alá tudja támasztani, hisz nem egy alkalommal a turizmusban dolgozó olaszok a tudatlan utazó kárára kívánták alakítani bérezésüket, arra is volt példa, hogy a borraalójával elégedetlen postalegény fenyegetőzve s szitkozódva követelte annak kiegészítését, de a postamester s a postalegény közti veszekedésnek is számtalanszor tanúja volt. A korban elterjedt banditák fosztogatásai a Nápoly fele vezető úton veszélyeztetik igazán, ekkor többen is figyelmeztetik, hogy az oda vezető úton naponta történtek rablások és gyilkosságok, fényes nappal is. Leírja a lehetőségeket is, melyeket védelme érdekében javasolnak s valószínű, hogy kortársai közül többen éltek is a katonai kíséret vagy a követség által nyújtott védelem és támogatás opciójával. „Az igazat megvallva én magam nemigen félttem,” vallja, annak ellenére, hogy egy törrel a kezében „az egyedüli asszony fonák helyzetéről” (147. old.) elmélkedik. Ha ekkor nem is, Parma után, egy „borzasztó jelenetet” látva „iszonyodás, ijedség” fogta el, hisz „egy azelőtt kevéssel meggyilkolt,” még mindig vérző holttest mellett volt kénytelen elhaladni.⁹¹

A pusztá kíváncsiság is számtalanszor veszélyes helyzetekbe sodorta a nyughatatlan, kalandvágyó asszonyt. Carcalla termáinál például a romokon való mászkálás kezdeti örömét a hirtelen támadt, bénító félelem töri meg, melyet a bárónő egy szakadékokkal övezett csúcson kezdett érezni s ahonnan a „férfiak lovagias kötelességérzete” menti meg. Elmélkedni kezd a férfiakat és nőket egyaránt fenyegető veszélyekről s szavaiban érezni, hogy bár elismeri erejüket és bátorságukat, nem tekinti őket a női nemnél felsőbbrendűnek s mindinkább emberi mivoltukat próbálja hangsúlyozni. ⁹² A férfiak ereje s bátorsága nem csak itt menti meg hősnőnket, hisz a Vezúv megmászásával is olyan küldetésre vállalkozik, melynek teljesítéséhez fizikai- és szellemi erőnlét egyaránt szükségeltetik. „Lábaim térdig süllyedtek (...); amint egy lépést bajjal felkapaszkodtam, kettőt hátracsúsztam” ír a lehetetlennek tűnő helyzetről, melyből vezetője egy derekára kötött szíj segítségével próbálja kihúzni. Néhány méter után megtörve bár, de Polixéna belátja, hogy saját erejéből nem fog tudni feljutni a csúcra, így végül nyolc ember ereje és egy „brancard” (bőr karosszék) kényelme által jut fel „az oly rég, oly hön ohajtott pontra.” Ám ezzel még nem ért véget a vezúvi kaland s annak minden veszélye, hisz a vezető kijelentésére Polixéna eltántoríthatatlan: „de hallván, hogy nem asszonynak való – mely

⁹⁰ Wesselényi, 1981: 19.

⁹¹ Wesselényi, 1981: 289-290.

⁹² Wesselényi, 1981: 132-133.

mondás mindig felfegyverkeztet –, kívánságom akarattá vált, s mint egy rossz gyermek, nekimakacsítván magamat, elindultunk, hogy legalább a kettős krátert megkerüljük.”⁹³ A lába alatt égő homok, a makacs szél és a fojtogató füsttömeg kavalkádjából az őt kísérő férfiak ragadják ki s viszik biztonságosabb területre. Polixéna tehát, bár tisztában van a férfi és nő fizikai erejében rejlő alapvető különbségek létezésével, az asszonyi képességek lekicsinylő hangnemben való említését egy percig sem tűri. Félelmet nem ismerve próbálja bebizonyítani, hogy a nő nem csak társa s gondviselője, de partnere s kihívója is lehet a férfinak. Bár szándékai elismerésre méltóak, tény, hogy a Vezúvon tanúsított viselkedését meggondolatlanság jellemzi s cselekedetei által több ízben is veszélybe sodort másokat. Mindezekkel ő is tisztában van s a termálfürdő utáni kaland végeztével elmélkedéseiben ezeknek is hangot ad.

A perzselő homok szöges ellentétével találkozunk az Alpokban, ahol a természet és az időjárás sem kíméli az utazónkat. Július huszonharmadikán a Nagy Szent Bernát-hágón arról számol be, hogy a „tükörsíkságú jeges ösvényen” lábai „borzasztó, megmérhetetlen mélység felett csüngöttek” s a felfele csak nagy nehézségek árán kapaszkodni bíró öszvéreket s szekereket egy erősebb fuvallat is a mélybe taszíthatta volna. Polixénát itt is útitársa bátorsága fogja megnyugtatni, s a csúcsra érve a Vezúvhoz hasonló ámulat és elégedettség tölti el. A lefele vezető út sem bizonyult könnyebbnek, a bárónő egy szerencsétlen ugrás következtében fájós lábbal, fázva ér a legközelebbi városba. Hasító hidegben, nehéz köddel takart, térdig érő hóban mássza meg a 7730 láb magas Bon-Homme csúcsát s az Alpok égig érő csúcsokkal és soha véget nem érő jégtömegekkel szabdaltsága a Mont Blanc megmászásának elmulasztásáért is kárpótolják.

Láthatjuk, hogy a megismerésre szomjazókat utazásaik során számos várt és váratlan veszély fenyegette, melyek leküzdése gyakran az útitársakban, az elmésségben s nem utolsósorban a pénzben rejlett. Polixéna útja során olyan akadályokat győzött le, melyek a test és az elme teljes összhangján túl bátorságot s a vezetőkhöz, útitársakhoz vetett bizalom nélkülözhetetlen jelenlétét is megkövetelték. A leküzdött akadályok által a bárónő az utazás azon ajándékával is gazdagodik, mely elsősorban jellemének pozitív változását, gondolkodásmódjának fejlődését s a világról alkotott képét befolyásolja. Az utazás, mint személyiségfejlesztő és önismereti folyamat ugyanis nem csak a kulturális és épített örökség megismerésében, hanem a határaink feszegetésében, félelmeink legyőzésében és a komfortzónánkból való kilépésben is rejlik.

⁹³ Wesselényi, 1981: 179–185.

4.5. „Előítélettel megküzdeni győzelemhez szokott erő kell” – az útirajzot ért kritikák

Ahogy a fenti idézetből is sejthető, Polixéna útinaplója megírásának kezdetétől tisztában van a közönség szabad véleménykifejezési jogával. Mint mindenki, aki valamilyen oknál fogva arra szánja rá magát, hogy munkáját, alkotását a nagyközönség elé tárja, ő is bátran vállalja az az őt és művét érő kritikákat, bár előszavában minden szakmától s nézettől való elvonatkoztatásra kéri olvasóit. Megjelenését követően szinte azonnal reagálnak rá különböző hírlapok szerkesztői s bár többnyire bájos, nőknek írt „pongyolaságként” tekintenek rá, a bárónő szociális érzékenységében rejlő értékeket szinte mindannyian elismerik.

Vahot Imre kijelenti, hogy az írói toll férfiakat és nőket egyaránt megilleti, s a női nem szellemi adottságait elismerni látszik, a Regélő Pesti Divatlapban publikált szövegén⁹⁴ mégis érezni, hogy a művet, az írónőt s a nők irodalmi szereplését kizárólag „az élet, a komoly valóság rideg sziklái közt többnyire elfásult férfiak” árnyékában vizsgálja és értékeli. Vahot határozottan azon a véleményen van, hogy „a különböző nemi sajátságok többoldalú nyilatkozatának tekintetében” az irodalomnak szüksége van a nők szellemi munkájának gyümölcsére, ám magát a nőt, mint közszereplőt a „nyilvánosság napfényétől” elforduló, háttérbe vonuló alakként képzei el. Személyiségének megjelenése „sérti a nőiséget,” elrettentő példaként a francia forradalom nagy alakjaként ismert, Jeanne d’Arc és a szintén francia származású Charles de Beaumont „felmagasztalt ábránddal vegyült férfias bajnokoskodását” hozza. Egyértelmű, hogy nem zárkózik el a nők jogainak elismerésétől, hisz a feladataikat nem a fakanál, a hímzőtű köré korlátozza, s számos neves írónő munkásságát elismerve az írói tollat sem a férfiak privilégiumának tekinteni. Mégis érezni, hogy engedékenysége csak bizonyos korlátok közt érvényes, nem tud elszakadni azoktól a végletekbe menő elképzelésektől sem, melyek „a női tulajdonságaikból kivetkőzött, kardos, szakállas asszonyírók” sztereotípiáját éltetik. Kritikáját nagyrészt az ezekhez hasonló megnyilvánulások, az éppen változóban lévő női szerepkörök általános értékelése határozza meg s Polixéna munkáját csak pár mondatban s természetesen „férfias, szigorú” szempontrendszerek alapján méltatja. A felfedezett hiányokat „a szerző nemének gyöngébb értelmi tulajdonságainak” tudja be s meglepődik a „komolyabb elmélkedéseken.” Azt, hogy a nők csupán nemi hovatartozásukból fakadóan kevésbé fejlett biológiai adottságokkal rendelkeznének, Daniel Polixéna már 1752-ben kimondja s az irodalmi pályán a női képviselő hiányát saját maga és lányai példáján át a hiányos neveltetéssel

⁹⁴ V[ahot], 1843: 498–502.

magyarázza.⁹⁵ Az egyes írók lírai énjének „férfiassággal kacérkodó hangja” Polixénánál néma marad, s ha véletlenül „férfi tollába illő” megjegyzést tesz, azt „szerény mentegőzése által” azonnal ki is javítja.⁹⁶ „Stylje pongyola, de érthető” írja végül, s annak ellenére, hogy a bárónő tehetségét s az útinapló értékét csak egy, a férfiakétól messze elmaradó közegben értékeli, példaként tárja az olvasó hölgyek elé.

Egy ismeretlen szerzőt a Honderű egyik számában szintén írásra ösztönzött a bárónő könyve, aki Vahotnál jóval szabadabb teret biztosít „a tiszteletre méltó nőt az elmés írónővel egyesítő” Polixénának.⁹⁷ Annak ellenére, hogy elmélkedéseit, gúnyos hanglejtését érti, gondolkodásmódját, ítélőképességét s műveltségét pedig elismeri, nem győzi sorolni azokat a kisebb-nagyobb hibákat, melyeket a bárónő helyenként merész kijelentései, cselekedetei vagy szokatlan, egyes vallási vagy társadalmi csoportokra nézve nem kedvező véleménykifejezései váltottak ki. Ezen hibákat azért nem részletezem, mert nem sokkal később a Honderű egy Ellenbírálatot is közzétett,⁹⁸ melyben a szerző, egy bizonyos „N” minden rágalmat a szöveg figyelmes újra olvasása után logikus magyarázatokkal megcáfolt.

További kritikák csak az 1880-as évek végén illetve a 20. század folyamán jelentek meg s ezekből látni, hogy az utókor a bárónő munkáját valamennyivel jobban tudta értékelni, mint kortársai. Többek között a könyv sajátos jellemét és kitűnő korrajzi értékét említik, melyből a korban rendelkezésre álló közlekedési eszközök mellett az is kiderül, hogy „a század első felében hogyan élt, érzett és gondolkozott egy széplelkű és kitűnően képzett nő.”⁹⁹ Polixénára, mint „az első asszonyra, aki férj és család nélkül utazik” és „önálló és eredeti karakterrel” rendelkezik, a 20. században már a reformkori, polgárosodó társadalom egyik előfutárára tekintenek, kinek útirajzát a bárónő „fiatalasszonyos bája” által a kötetlen vallomásosság, a felszabadult, csevegő stílus s a „férfiasan határozott és elvszerű ítéleteit nőies-kedves közlékenység” hatja át.¹⁰⁰ Fenyő István irodalomtörténész elismeri kimagasló esztétikai érzékét, művészettörténeti ismereteit, fogékonyságát és nyitottságát s a „novellisztikus városábrázolások” kultúrtörténeti, művészettörténeti és néprajzi forrásértékét egyaránt.¹⁰¹ Ennél sokkal szigorúbban vizsgálja a művet Seres V. József, aki az írónő szubjektivitásából fakadó hitelességben látja a legnagyobb hibát.¹⁰² A „könnyed, érzelemdús, impressziókból

⁹⁵ V. László, 2020: 225.

⁹⁶ V[ahot], 1843: 501.

⁹⁷ Sz. n. 1843: 407–408, 439–440.

⁹⁸ N. 1843: 1235–1240.

⁹⁹ Márki, 1889: 96–106. 99.

¹⁰⁰ Fenyő, 1964: 603–612. 606.

¹⁰¹ Fenyő, 1964: 606–607.

¹⁰² Seres, 1982: 258–259.

összeálló mozaik-kép” iránt tanúsított „tartós érdeklődés” hiánya szerint a nem sokkal Polixéna előtt utazó Bölöni Farkas Sándor „minden újat és jót megérteni, elsajátítani és netán megvalósítani törekvő” útja és Polixéna „kéjutazása” közti különbségben keresendő, hisz ez utóbbtól a közönség nem kapta meg „azt a remélt hasznót,” amit Bölöni könyve után más útirajzoktól is remélt.¹⁰³

A számos negatívum ellenére az útinaplót sokan elismerték s a bárónő személyét szívükbe zárták. Ezt mi sem tanúsítja jobban, mint az a tény, hogy 1981-ben egy második kiadást is megért, melynek utószavában Jékely Zoltán „a XIX. század Murányi Vénuszát” s művét egyaránt elismerő, kedves szavakkal méltatja. Wesselényi Polixéna azon túl, hogy férfi kíséret nélkül vitte véghez hónapokig tartó utazását, bátorságáról azzal is tanúbizonyságot tett, hogy férje javaslatára ugyan, de végül a kiadás mellett döntött s ezzel az utókor számára is egy kifejezetten értékes és nem utolsósorban szórakoztató művet hagyott örökségül.

¹⁰³ Seres, 1982: 258–259.

5. Összegzés

Összegzésként kijelenthetjük, hogy Wesselényi Polixéna *Olaszhoni és schweizi utazás* című útirajza kitűnően szemlélteti egy 19. századi magyar bárónő gondolatvilágát, életfelfogását, az utazáshoz való hozzáállását s nem utolsósorban a szerzett tapasztalatok személyiségére tett pozitív hatásait. Kétség kívül szubjektív jellemvonásokkal rendelkezik, mégis épp ez teszi az útirajzot személyessé, a bárónő személyét pedig emberközelivé. Értéke leginkább abban rejlik, hogy a „férfias tevékenységet” űző Polixéna női mivoltából fakadó gondolati és érzelmi különbségeit s az évtizedeken keresztül a gyengeséggel asszociált, kifejezetten női tulajdonságokat az útinapló egésze alatt büszkén és tudatosan vállalja. Személyében egyesülnek a hagyományos és a modern női szerepkörök s mindemellett a nőtársai iránti szolidaritásról is tanúskodnak tettei és megfigyelései. Az érzékeny és nyitott utazó képében jelenik meg, akit meghatnak az évszázadok próbáit kiálló épületek, és aki minden új, ismeretlen tapasztalatot nyitott szívvel és elmével fogad. Útirajza szépirodalmi, nőtörténeti és kultúrtörténeti szempontból is értékes mű, melyben Olaszország épített- és kulturális öröksége valamint a 19. századi nők helyzete egyaránt kifejezésre kerül.

6. Felhasznált irodalom

- Bajlathy, 2018 = Bajlathy Ágnes: *Az utazás művészete a közelmúlt magyar irodalmában*. Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem, Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola, 2018.
- Beauvoir, 1971 = Simone de Beauvoir: *A második nem*. Gondolat, Budapest, 1971.
- Borbíró, 2012 = Borbíró Fanni: „*A nő szüli ugyan a férfiút, de a férfi alkotja a törvényt*” *A nők helyzete és a nőkérdés alakulása a 19. századi Magyarországon*. 2012.
http://arkadiafolyoirat.hu/images/000_irodalom/IRO004_TAN_borbiro.pdf (2021. 04. 28)
- Burke, 2006 = Peter Burke: „Útmutatás az utazástörténet számára.” In: *Korall* 7. évf. 26. sz. (2006. november). 5–24.
- Csorba, 2008 = Csorba Csaba: „A kulturális turizmus Magyarországon.” In: *Honismeret* 36. évf. 1. szám. (2008.) 28–34.
- Davis, 1995 = Natalie Zemon Davis: *Women on the Margins. Three seventeenth-century lives* Harvard University Press, Cambridge, 1995.
- Fábri, 1996 = Fábri Anna: „*A szép tiltott táj felé*” – *A magyar írónők története két századforduló közt, 1795–1905*. Kortárs, Budapest, 1996.
- Fábri, 1987 = Fábri Anna: *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten. 1779–1848*. Magvető, Budapest, 1987.
- Fábri, 1988 = Fábri Anna: „Közíró vagy szépíró? Írói szerepkör és társadalmi-kulturális indíttatás összefüggései a 19. századi magyar írónők munkásságában.” In: *Kalligram*, VII. évf. 1998. január–február. 61–73.
- Fenyő, 1964 = Fenyő István: „A polgárosodás eszmevilága útirajzainkban 1848 előtt.” In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 68. évf. 5–6. sz. 1964. 603–613.

- Gyáni, 2020 = Gyáni Gábor: *A nő élete – történelmi perspektívában*. Bölcsésztudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2020.
- Hahner, 2011 = Hahner Péter: *Megújuló társadalom a 19. században*. 2011. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_megujulo_tarsadalom_a_19_s_zazadban/ (2021. 03. 28)
- Jékely, 1981 = Jékely Zoltán: „A XIX. század Murányi Vénusza.” In: *Wesselényi Polixéna: Olaszthoni és schweizi utazás 1842*. Magvető, Budapest, 1981.
- Kármán, 2006 = Kármán Gábor: „Identitás és határok 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten.” In: *Korall* 7. évf. 26. sz. (2006. november). 72–98.
- Kéri, 2019 = Kéri Katalin: „Levelek a háremből. Egy angol hölgy 18. századi törökországi útja.” In: *Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia* 3. Szerk. Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Tudományos Diákköri Tanácsának Kiadványa, Pécs, 2019. 143–166.
- Király, 1981 = Király Erzsébet: „Wesselényi Polixéna Itáliában.” In: *Kortárs*. 1981. július-december (25. évfolyam, 7–12. szám) 1981 / 10. szám. 1653–1657.
- Kovács, 2008 = Kovács Sándor: „Kétszáz éve született John Paget, erdély magyar honpolgára.” In: *Keresztény Magvető*, CXIV. évf. 2. sz. 2008. 203–218.
- Lingvay, 2011 = Cs. Lingvay Klára: „John Paget és műve.” In: John Paget: *Magyarország és Erdély – Napló*. Kriterion kiadó, Kolozsvár, 2011. <http://delerdely.eloerdely.ro/szemelyisegek/paget-john> (2020. 11. 22)
- Márki, 1889 = Márki Sándor: „Magyar nők utazásai.” In: *Földrajzi Közlemények*. XVII. kötet. Szerk.: Berecz Antal. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 1889. 96–106.
- Moravia, 1986 = Alberto Moravia: *Levelek a Szaharából*. Budapest, 1986, Európa.

- Nyáry, 2019 = Nyáry Krisztián: *Életemnél is jobban – 115 újabb szerelmes levél és történet*. Corvina, Budapest, 2019.
- N., 1843 = N. = „Ellenbíráló.” In: *Honderű* 1. évf. 39. sz. (1843). 1235–1240.
- Paget, 1839 = Paget, John: *Hungary and Transylvania. With remarks on their condition, social, political and economical*, 1–2. Murray, London, 1839.
- Petri, 1904 = Petri Mór: *Szilágy vármegye monográfiája*. Kiadja Szilágy vármegye közönsége, Budapest, 1904.
- Priszlinger, 2008 = Priszlinger Zoltán: „Strigulákban mért férfiasság: Szerelem és szexualitás ifjabb Wesselényi Miklós naplójában.” In: *Sic Itur ad Astra* 58. sz. (2008) 209–231.
- Pukánszky, 2015 = Pukánszky Béla: *Bevezetés a nőnevelés történetébe*. 2015. <http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/noneveles/index.html> (2021. 03. 21)
- Sailer, 2019 = Sailer Kata: „Wesselényi, az „árvízi hajós.”” In: *Vasárnap*. [2019. 03. 13.] <https://vasarnap.hu/2019/03/13/wesselenyi-az-arvizi-hajos/> (2020. 11. 21.)
- S. Sárdi, 2020 = S. Sárdi Margit (szerk.) *Bécsi utazások*. Tertia, Budapest, 2020.
- Seres, 1982 = Seres V. József: „Wesselényi Polixéna: Olaszthoni és schweizi utazás 1842. Bp. 1981. Magvető K. 462. I. (Magyar Hírmondó)” In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 86. évf. 2. sz. (1982). 258–259.
- Sz. n., 1843 = Sz. n.: „Olaszthoni és Schweizi utazás. Írta Pagte Jánosné, Wesselényi Polyxena. Kolozsvárt a királyi lyceum’ betűivel 1842.” In: *Honderű* 1. évf. 12–13. sz. (1843). 407–408, 439–440.
- Szinnyei, 1905 = Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái. X. kötet. Ótocska-Popea*. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1905.

- Thompson, 2016 = Carl Thompson: *Journeys to Authority: Reassessing Women's Early Travel Writing, 1763–1862.* 2016.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09699082.2016.1207915>
 (2021. 04. 28)
- Tolnay, 2017 = Dr. Katona Györgyné Tolnay Judit: „Calvin buzgó követőnője Wesselényi Polixéna.” In: *Magasles folyóirat.* 2017.
<http://ropteto.hu/magasles/lapszamok/kozosseg-szive-no-2017/128-calvin-buzgo-kovetonoje-wesselenyi-polixena.html> (2020. 11. 22.)
- Török, 2020 = Török Zsuzsa: „A bárónő naplót vezet: Kéziratosság és családtörténet Bánffy Jánosné Wesselényi Jozefa hagyatékában”. In: *Irodalomtörténeti Közlemények.* 124. évf. 2. sz. (2020). 233–249.
- Utrio, 1989 = Kaari Utrio: *Éva lányai. Az európai nő története.* Corvina, Budapest, 1989.
- Újvári, 2017 = Újvári Nóra: „Megelevenített emlékképek. Wesselényi Polixéna itáliai feljegyzései.” In: *Irodalomtörténeti közlemények,* 1. sz. (2017). 5–13.
- V[ahot], 1843 = V[ahot] I[mre]: “Figyelem, hölgyek! Olaszthoni és schweiczi utazás. Írta Paget Jánosné Wesselényi Polyxena. II. kötet, 455. lap. Kolozsvártt 1842. A’ kir. lyceum’ betűivel. A’ szerző’ tulajdona. In: *Regélő Pesti Divatlap,* 2. évf. 16. sz. (1843), 498–502.
- V. László, 2020 = V. László Zsófia: *Példás asszonyok. Női szerepek változása a protestáns halotti beszédek tükrében (1711–1825).* Ráció kiadó, Budapest, 2020.
- Wesselényi, 1981 = Wesselényi Polixéna: *Olaszthoni és schweizi utazás. 1842.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1981.